ISSN: pISSN 2976-1344 eISSN 2976-1352
AMC Multidisciplinary Research Journal (AMRJ)
Volume: 4 Issue: 1, Year 2025
****

शैक्षणिक दृष्टिमा नेपाली नाट्य विधामा पात्र विधान

Character Construction in Nepali Drama from an Academic Perspective

ओमप्रकाश आचार्य
Omprakash Acharya

DOI: https://doi.org/10.3126/amrj.v4i1.78685

[1]उप-प्राध्यापक, नेपाली, जुम्ला बहुमुखी क्याम्पस
[1]Corresponding Author: ORCID: https://orcid.org/0009-0000-4362-5156 Email: omacharya3851@gmail.com
Article History: Received: Jan. 20, 2025 Revised: April. 14, 2025 Received: May. 5, 2025

लेखसार

नाटक विधा साहित्यको अभिनयात्मक दृश्यात्मक विधा हो । यस विधामा पात्रको अहम् भूमिका रहन्छ । कथावस्तु अनुरुपका पात्रहरु चयन गरिएका छन् छैनन् ? पात्रको संख्या कथावस्तु अनुसार उपयुक्त छ छैन ? पात्र वर्ग लिंग, कार्य ,भूमिका , स्वभाव , गतिशीलताका दृष्टिले उचित छन् छैनन् ? कथावस्तु–उद्देश्य अनुसार पात्र संयोजन छ छैन ? भनेर केलाउनु नै नाट्य विधामा पात्र विधान हो । नेपाली साहित्यको नाट्य विधामा रहेको पात्रविधानलाई कक्षाकोठामा कसरी शिक्षण गर्दा उपयुक्त र प्रभावकारी हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा यस अनुसन्धानात्मक लेखमा उल्लेख गरिएको छ । नेपाली साहित्यको नाट्य लेखन यात्राको उत्तरवर्ती आधुनिक कालखण्डका चार प्रमुख नाटकलाई प्रवृत्तिगत आधारमा छनोट गरी यसलेखमा नाट्य सम्राट बालकृष्ण समको अन्धवेग , गोपालप्रसाद रिमालको यो प्रेम वासुशशीको बाँसरीमा नअटाएका धुनहरू र सरुभक्तको असमय अमौसम नाटकमा रहेको पात्र विधानलाई अध्ययन गरिएको छ । पात्र, लिङ्ग, कार्यव्यापार, भूमिका, स्वभाव, गतिशीलताका आधारमा अध्ययन गर्दा यी तीनै नाटकमा पात्र विधानगत भिन्नता छ ।

शब्दकुञ्जी : अभिनय, रङ्गकर्मी, पूर्वीय, पाश्चात्य, यथार्थवादी ।

विषयपरिचय

नाटकमा पात्रको प्रस्तुति, पात्रको रखाइ, पात्र व्यवस्थापन पात्र विधान हो । साहित्यका चार प्रधान विधाहरु मध्ये नाटक प्रमुख विधा हो । कविता , आख्यान , निबन्ध पाठ्य श्रव्य विधाहरु हुन् भने नाटक अभिनय – दृश्य विधा हो । नाटक : नाटककार रगंकर्मी र प्रेक्षक सम्बद्ध विधा हो । नाटकको परम्परा पूर्व र पश्चिम दबैतिर छरिएर रहेको छ । पूर्वीय मान्यता अनुरुप नाटक रुपकको एक भेद मानिन्छ । संस्कृत साहित्यमा नाटकको प्राचीनता वैदिक साहित्यसँग जोडिन पुग्छ । भास संस्कृत परम्पराका पहिला नाट्य प्रतिभा हुन् । कालिदास , शुद्रक , श्रीहर्ष संस्कृत नाट्य विकासका प्रमुख नाटककार हुन् । भरत , धनञ्जय , रामचन्द्र , गुणचन्द्र, विश्वनाथ समेत पूर्वीय नाट्य चिन्तनका प्रतिभा हुन् ।

पाश्चात्य साहित्यमा नाट्य साहित्यको उदय ग्रिसमा भएको हो । सामुहिक नाचगानबाट सुरु भएको नाट्य प्रचलन पाश्चात्य जगतमा प्रशिद्ध विधाका रुपमा स्थापित भएको छ । पाश्चात्यमा दुःखान्त नाटकको लेखन आरम्भ ग्रिसका नाटककार एस्किलसबाट भएको हो । पाश्चात्य नाट्य क्षेत्रका प्रमुख प्रतिभा एरिस्टोटल , दाँते , होरेस , सिड्नी , हेगल , ड्राइडन हुन् । नेपाली साहित्यमा नाट्य विधाको परम्परा प्राचीन ग्रन्थमा उल्लेख भए अनुसार पुराणकाल देखि नै प्रचलनमा रहेको छ । ऐतिहासिक तथ्यका आधारमा लिच्छवी राजा जयानन्दका पालामा नागानन्द नाटक , हरिसिंहदेवका पालामा धुर्तसमागम जस्ता नाटकहरु अभिनय भएको पाइन्छ । लिच्छवीकालीन र मल्लकालीन नाटकहरु संस्कृत , मैथिली , हिन्दी , वंगाली , मराठी , नेवारी भाषामा लेखिएका छन् । लिच्छवीकालीन र

मल्लकालीन नाटकले वसाएको आधारभूमिमा पाइला राख्दै उभिएको नेपाली नाटक वर्तमान समम आइपुग्दा विभिन्न प्रवृत्ति र स्वरुपलाई ग्रहण गर्दै अत्यन्तै सवल स्थितिमा पुगेको देखिन्छ (भण्डारी र अन्य , २०६८ : ३५१) । संस्कृत नाटकबाट प्राप्त प्रेरणा र प्रभावलाई अवलम्बन गर्दै अनुवाद रुपान्तरणको मार्गबाट विकसित भएको नेपाली नाट्य लेखन परम्परामा पहिलो कृति वि. सं. १८५५ को शक्तिवल्लभ अर्यालद्वारा अनुदित हास्यकदम्ब कृति हो ।

मोतीराम भट्टको आगमनसँगै शकुन्तला वि. सं. १९४४ , प्रियदर्शिका १९४८, पहलमानसिंह स्वारको अटलबहादुर १९५६ , शम्भुप्रसाद ढुंगेलको रत्नावली १९७२ पारसमणि प्रधानको सुन्दर कुमार १९७८, बालकृष्ण समको मुटुको व्यथा १९८६ , भीमनीधि तिवारीको सहनशीला सुशीला १९९५ , लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको सावित्री सत्यवान १९९७ , गोपालप्रसाद रिमालको मसान २००३ , यो प्रेम २०२५ , वासुशशीको सबैथोक गर्नुपर्छ २०३९ , मनबहादुर मखियाको अनि देउराली रुन्छ २०३० , गोविन्दबहादुर मल्ल गोठालेको भुसको आगो २०१३ , विजय मल्लको कोही किन वरवादहोस् २०१६, ध्रुवचन्द्र गौतमको त्यो एउटा करा २०३० , अशेष मल्लको तुवाँलोले ढाकेको बस्ती २०३१ , मोहनराज शर्माको यातनामा छटपटाएकाहरु २०३९ , सरुभक्तको निमावीय २०५५ , गोपाल पराजुली सडकपछि सडक २०४१ , अविनाश श्रेष्ठ अश्वत्थामा हतोहत: २०५० , श्रवण मुकारु यलम्वर २०५३ , जस्ता नाटकहरु विविध प्रवृत्तिमा आधारित भएर देखापरेका छन् ।

संस्कृत साहित्य र पाश्चात्य नाट्य साहित्यको सैद्धान्तिक पक्ष नेपाली नाट्य साहित्यमा अवलम्बन गरिएको छ । नाट्य साहित्यभित्र पात्र विधान महत्वपूर्ण हो । नेपाली नाट्य क्षेत्रका प्रमुख प्रतिभा र तिनका नाटकमा आधारित भएर नेपाली नाट्य क्षेत्रमा रहेको पात्र विधान प्रक्रियालाई यस अनुसन्धानमूलक लेखमा अध्ययन गरिएको छ । नाट्यतत्वमा पात्रविधान महत्वपूर्ण एवम् अनिवार्य तत्व हो । नाटकमा सहभागीहरुलाई पात्र भनिन्छ । पात्रका सम्बन्धमा पूर्वीय र पाश्चात्य विद्वान्हरुले चर्चा गरेका छन् । नाटकीय कथावस्तुको आरोह –अवरोहमा पात्रको भूमिका रहन्छ । आधुनिक नेपाली साहित्यमा नाटक लेखनको १२० वर्षे सघन यात्रामा उत्तरवर्ती नाट्य कृतिमा पात्र विधानको स्थिति कस्तो छ ? भन्नु नै यस अनुसन्धानमूलक लेखको मुख्य समस्या हो ।नेपाली साहित्यको नाट्य विधामा पात्र विधानको स्थिति पत्ता लगाउनु, कक्षाशिक्षणमा यसको प्रभावकारिताको खोजी गरिनु नै यसलेखको प्रमुख उद्देश्य हो । नेपाली नाट्य विधामा रहेको पात्र पात्राको स्वभाव, स्थिति, पहिल्याउनु पनि यसलेखको उद्देश्य हो ।नाटकमा पात्र विधान आवश्यक हुन्छ । नेपाली नाटकमा पात्र विधान के कसरी गरिएको छ भन्ने सम्बन्धमा अनुसन्धानमूलक ढंगबाट गहिरो अध्ययन भएको पाइँदैन । पात्र विधानको स्थितिका सम्बन्धमा यसलेखमा गहन अध्ययन भएकाले नेपाली नाट्य जगतको पात्र विधान प्रक्रियाका सम्बन्धमा ज्ञान प्राप्त गर्न मद्दत पुग्नेछ ।

अध्ययन विधि

प्रस्तुत लेख गुणात्मक ढाँचाको अध्ययन हो । छनोटमा रहेका नाट्य कृतिको पात्र विधानसँग सम्बन्धित भएर अध्ययन गरी वर्णन र विश्लेषण गरिएको छ । यो लेख नेपाली नाट्य साहित्यको पात्र विधान क्षेत्रमा मात्र सीमित रहेको छ । नेपाली नाटकको आधुनिक कालमा लिखित विभिन्न धारा र प्रवृत्तिमा आधारित जम्मा चारवटा नाटकभित्रको पात्र विधानमा यो अध्ययन आधारित छ । जसमा बालकृष्ण सम र उनको अन्धवेग , गोपालप्रसाद रिमाल र उनको यो प्रेम , वासुशशी र उनको बाँसरीमा नअटाएका धुनहरु र सरुभक्त र उनको असमय अमौसम नाटकमा रहेको पात्र विधानमा मात्र केन्द्रित भएर यस लेखमा अध्ययन गरिएको छ । नेपाली नाट्य विधामा पात्र विधान शीर्षकमा केन्द्रित यस लेखमा चारवटा नाटकलाई नमुनाका रुपमा छनोट गरिएको छ । यो नमुना छनोटको आधार स्नातक र स्नातकोत्तर तहका नेपाली विषयका विशिष्टीकृत पाठ्क्रममा रहेका नाटकहरुलाई प्रवृत्तिगत प्रतिनिधित्वका आधारमा छनोट गरी विश्लेषण गरिएको छ । नेपाली नाट्य विधामा पात्र विधान शीर्षकको लेखमा नाट्य विधा (नाट्य तत्व), नाट्य विधामा पात्र विधानको सैद्धान्तिक आधार , नेपाली नाट्य विधामा पात्र विधान उपशीर्षकमा आधारित भएर यस लेखमा अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । नाटक साहित्यको पूर्ण विधा हो । नाट्य तत्वका आधारमा नाटक पूर्ण हुने गर्दछ । नाटकमा के कस्ता तत्वको अनिवार्यता हुन्छ भन्ने सन्दर्भमा पूर्वीय र पाश्चात्य नाट्य विद्वानहरुको फरक फरक मत रहेको छ । पूर्वीय साहित्यमा भरतमुनिले नाट्यशास्त्र ग्रन्थ मार्फत नाटकका लागि कथावस्तु , पात्र , रस , रगंमञ्च , भेषभूषा , अभिनय भाषा आदि तत्वहरुको आवश्यकता पर्दछ भनेर उल्लेख गरेका छन् । पाश्चात्य साहित्यमा काव्यशास्त्र ग्रन्थमा नाट्तत्वका सम्बन्धमा गहिरो अध्ययन गरिएको छ ।

पाश्चात्य नाट्यशास्त्री एरिस्टोटलले दुः खान्त नाटकका लागि कथानक , पात्र , विचारतत्व , पदरचना दृश्यविधान र गीत आवश्यक पर्ने कुरा वताएका छन् । विश्वका अधिकाशं साहित्यको नाट्य क्षेत्रमा कथावस्तु , पात्र , संवाद , भाषाशैली , अकं , दृश्य वातावरण , द्वन्द्व , उद्देश्य , अभिनय , रगंमञ्च , अनिवार्य मानिन्छ ।

सैद्धान्तिक अवधारणा

नाट्य विधामा पात्र विधान अनिवार्य तत्व हो । नाटकमा उपस्थित सबै चरित्र वा पात्र हुन् । सहभागिहरु भूमिका आ–आफ्नै खालको हुन्छ । नाटकको कथावस्तु पात्रका माध्यमबाट दर्शक सामु प्रस्तुत हुने गर्दछ । पात्रकै अभिनयबाट नाटकले जीवन्तता र स्वाभाविकता प्राप्त गर्दछ । नाटकमा कथावस्तु , घटना , परिस्थितिको नजिकको सम्बन्ध हुनपर्दछ । नाटकमा पात्रका सम्बन्धमा पूर्वीय र पाश्चात्य विद्वान्हरुले विशद चर्चा गरेका छन् । लिगंका आधारमा पुरुष , स्त्री , कार्यव्यापारका आधारमा पमुख सहायक , भूमिकाका आधारमा अनुकूल प्रतिकूल , गतिशीलताका आधारमा स्थिर गतिशील रहने गर्दछन् । नायक नाटकमा मुख्य पात्रका रुपमा रहेको हुन्छ । नाटकलाई विश्वसनीय बनाउन र दर्शक वा पाठकले साधारणीकरण गर्नसक्ने बनाउन नाटकमा प्रयोग गरिने पात्रहरु कथानुकूल र स्वाभाविक हुनेगर्दछन् (भण्डारी र अन्य , २०६८ : ३३८) । नाटकको निर्माण कार्यमा नायकको केन्द्रीय भूमिका हुने गर्दछ । नायकको विशेषताका बारेमा आचार्य धनञ्जयको विनयशील , सुन्दर त्यागी , दक्ष मृदभाषी , लोकप्रिय शुद्ध, कूलीन , स्थीर, बुद्धिमान , शूर , तेजस्वी , धार्मिक स्वभावको हुनपर्दछ । भन्ने मान्यता राखेका छन् । पाश्चात्य नाटकमा एरिस्टोटलले दुःखान्तमा महिमाशाली व्यक्ति , विशिष्ट चरित्रवान , विचारशील , उच्चकुलीन भद्र प्रकृतिको हुनुपर्ने उल्लेख गरेका छन् । स्वभावका आधारमा नायकलाई पूर्वीय नाट्य परम्परामा धीरोदात : आत्मप्रशंसा गर्ने , स्थिर चरित्रको , क्षमाशील , अतिगम्भीर , अहंकार नभएको धीरोद्धतः मायावी छली चञ्चल अभिमानी उग्रस्वभाव, विश्वासघाती , धीरललित : निश्चिन्त कोमल स्वभाव कलाप्रेमी विनोदी , धीरप्रशान्त : सामान्य गुण भएको शान्त स्वभावको । शृंगार रसका आधारमा अनुकूल , दक्षिण शठ र धृष्ट नाटकमा नायिकाका सम्बन्धमा समेत पूर्वीय र पाश्चात्य मत रहेको छ । नाटकमा नायक जस्तै नायिका पनि सक्रिय चञ्चल , प्रभावकारी रुपवती गुणवती हुन आवश्यक हुन्छ । पूर्वीय मान्यता अनुसार नायिकाका व्यवहारलाई स्वकीया परकीया र सामान्य भनेर राखिएको छ ।

परिणाम तथा छलफल

नेपाली साहित्यको नाट्य क्षेत्रको आधुनिककालीन नाटकहरु रहेको पात्र विधानलाई यहाँ अध्ययन गरिएको छ । साथै यसको प्रयोग कक्षाशिक्षणमा गरिएमा विधा शिक्षण समेत प्रभावकारी हुने गर्दछ ।

अन्धवेग

नाटककार बालकृष्ण समद्वारा लिखित अन्धवेग वि. सं. १९९६ नाटक दुः खान्त नाटक हो । बहुपात्र संयोजन रहेको यस नाटकमा मानिसभित्रका दुर्गणको प्रवेशले जीवनलाई अध्यारोतिर धकेल्न पुग्छ भन्ने यथार्थलाई यस नाटकमा देखाइएको छ । अन्धवेग नाटकमा गरुडध्वज , पम्फा र जयवीर प्रमुख मुगा धुरारी , वैकण्ठमान , चेप्टे , दमाई , ठूल्नानी भानु , चिन्ची , वैद्य सहायक पात्र हुन् भने अन्धाहरु गाइने मेलाका मान्छेहरु , माग्नेहरु गौण पात्रका रुपमा छन् ।

पात्र	लिङ्ग	कार्यव्यापार	भूमिका	स्वभाव	गतिशीलता
गरुडध्वज	पुरुष	प्रमुख नायक	सत्	धीरोदात	स्थीर
जयवीर	पुरुष	प्रमुख	असत्	धीरोद्धत	गतिशील
पम्फा	स्त्री	प्रमुख नायिका	असत्	परकीया	गतिशील
धुरारी	पुरुष	सहायक	सत्		स्थीर
वैकण्ठमान	पुरुष	सहायक	सत्		स्थीर
मुगा	स्त्री	सहायक	सत्		स्थीर
चेप्टे	पुरुष	सहायक	सत्		स्थीर

दमाई	पुरुष	सहायक	सत्		स्थीर
ठूल्नानी	स्त्री	सहायक	सत्		स्थीर
भानु	पुरुष बालपात्र	सहायक	सत्		स्थीर
चिन्ची	स्त्री बालपात्र	सहायक	सत्		स्थीर
वैद्य	पुरुष	सहायक	सत्		स्थीर
अन्धाहरु		गौण			
गाइने		गौण			
माग्नेहरु		गाौण			

पम्फा , गरुडध्वजकी पत्नी अन्धवेगकी नायिका हो । पम्फा कै कारण नाटक दुःखान्त भएको छ । गरुडध्वज अन्धवेग नाटकको नायक उच्चकुलीन सम्पन्न प्रतिष्ठित व्यक्ति धीरोद्बात गुण सम्पन्न छ । जयवीर अन्धवेग नाटकको खलनायक नाताले गरुडध्वजको भानिज १९ वर्षे जवान पाश्चात्य शिक्षाबाट प्रभावित छ । यस नाटकका अन्य सबै पात्रहरु अनुकूल चरित्रका छन् । दु : खान्त नाट्य सिर्जनामा नाटककार समले चरित्रदोष अर्थात् सानो भूलले सुन्दर पारिवारिक जीवन लथालिंग भएको स्थिति कथावस्तु अनुरुपका पात्र चयन गरी देखाउन खोजेका छन् ।

यो प्रेम १

गोपालप्रसाद रिमालद्वारा लेखिएको यो प्रेम वि. सं. २०१६ नाटक यर्थाथवादी शिल्पमा आधारित छ । शेखरको बिहे भएको छ भन्ने पुरा थाहा थियो हैन गंगालाई (रिमाल , २०१६ : १५) । जम्मा तीन अङ्कमा रहेको यो नाटकमा लोग्ने र स्वास्नी मान्छेका बीचको प्रेम सम्बन्ध नै मुख्य समस्याका रुपमा रहेको छ । सामाजिक समस्यालाई प्राथमिकता दिने रिमालको यस नाटकमा दुई पुरुष पात्र र तीन स्त्री पात्रको प्रयोग गरिएको छ । यसमा पनि शेखर र गंगा प्रमुख पात्रका रुपमा रहेका छन् ।

पात्र	लिङ्ग	कार्यव्यापार	भूमिका	स्वभाव	गतिशीलता
शेखर	पुरुष	प्रमुख नायक	असत्	धीरोद्धत	गतिशील
गंगा	स्त्री	प्रमुख नायिका	असत्	परकीया	गतिशील
सानुबाबु	पुरुष	सहायक	असत्	धीरोद्धत	गतिशील
शशी	स्त्री	सहायक	असत्	परकीया	गतिशील

नाटकको प्रमुख पुरुष पात्र शेखर गतिशील चरित्रको छ । भुइँचालो त अब जानैपर्छ नयाँ सहर नयाँ सडक त बन्छ , नयाँ भावना त जन्मन्छ (रिमाल , २०१६ : ६२) । नाटकको सुरुमा समर्पित प्रेमीका रुपमा देखापरेको शेखर अन्तमा भोगवादी चरित्रको देखिएको छ । आन्तरिक दवन्दका कारण गंगा पनि गतिंशील बनेकी छ । सहायक पात्रका रुपमा रहेको सानुबाबु विवाहित भएता पनि शशीसँग प्रेम सम्बन्द्ध बढाउन खोज्दा शशी नजानिदो तरिकाले शेखरप्रति आकर्षित हुनपग्छे । त्रिकोणात्मक प्रेम सम्बन्धमा रहेको यो नाटक भोगवादका विरुद्ध स्वत्व भावना जागृत गराउन सफल रहेको छ ।

वाँसुरीमा नअटाएका धुनहरु

वासुशशी (वासुदेव वैद्य) को वाँसुरीमा नअटाएका धुनहरु वि. सं. २०४२ सालमा प्रकाशित नाटक हो । यस नाटकमा गरिबी र आर्थिक विपन्नताका कारण मानिसले भोग्नपरेका असहजता र त्यसले मानव जीवनमा पैदा भएका संकटलाई देखाउन खोजेको छ । जीवन बाँच्ने क्रममा इच्छा र चाहनाहरु गरिबीका कारण कसरी तुहिन पुगेका हुन्छन् भन्ने सन्दर्भमा नेपाली समाजको मार्मिक चित्रण गरिएको छ । बहुल पात्रको प्रयोग गरिएको यस नाटकमा आसलाल , कान्छी , सानी डवलीमैंया , राजु , सुब्बा , हाम्फ्रे , राजुकी आमा , साहु , कल्पना , महेश , हर्के , साहिँलो , भाँग्रा , भट्टी पसल्नी , सन्ते कार्की जस्ता पात्रहरु रहेका छन् । आसलाल , कान्छी , सानी डबलीमैंया र सुब्बा प्रमुख पात्रहरु हुन् भने अन्य पात्रहरु गौण रुपमा देखिएका छन् ।

पात्र	लिङ्ग	कार्यव्यापार	भूमिका	स्वभाव	गतिशीलता
आसलाल	पुरुष	प्रमुख	असत्	धीरोद्धत	गतिशील
कान्छी	स्त्री	प्रमुख	सत्	स्वकीया	स्थीर
सानी	स्त्री	प्रमुख	असत्	सामान्य	गतिशील
डवलीमैंया	स्त्री	प्रमुख	असत्	सामान्य	गतिशील
सुब्बा	पुरुष	प्रमख	असत्		गतिशील
राजु	पुरुष	गौण			

आसलाल नाटकको प्रमुख परुष पात्र हो । आर्थिक अभावको सामना गर्ने गरिव किसानको प्रतिनिधि पात्र हो । आर्थिक अभावको सामना गर्न बाध्य व्यक्तिको पनि प्रतिनिधि हो (भण्डारी र अन्य , २०७३ : ९१) । संगीत प्रेमी मिहिनेती , इमानदार र सहयोगी भावनाको तर रक्सीको कुलतमा फसेको छ । कान्छी नाटककी प्रमुख नारी पात्र हो । आसलालकी पत्नी , आदर्श गृहिणी, लोग्ने रक्सीको कुलतमा लाग्दा सुधार्न खोज्ने , भौतिक सुख सविधा र सम्पन्नता भन्दा पवित्रता र स्वाभिमानलाई स्वीकार्ने परिश्रमी नारी । सानी आसलाल र कान्छीकी छोरी नाटककी प्रमुख नारी पात्र , धनको प्रलोभनमा परेर देहव्यापारमा संलग्न । युवतीका इच्छा र चाहनाहरु सानीबाट प्रकट भएका छन् । परिवारका सदस्यको लापरवाही तथा गरिवी र विपन्नताका कारण कसरी सानी जस्ता युवतीहरु वेश्यावृत्तिमा लाग्न बाध्य भएका छन् भन्ने देखाईएको छ । सुब्बा समाजको शोषक सामन्तको प्रतिनिधि पात्र हो । डबलीमैंया पथभ्रष्ट आइमाई , युवतीहरुलाई वेश्यावृत्ति र देहव्यापारमा संलग्न गराउने पात्र ।

असमय अमौसम

नाटककार सरुभक्तको असमय अमौसम वि. सं. २०५४ नाटक विश्वजनिन परिवेशमा रहेको आधुनिक समस्यालाई नाट्यशैलीमा विश्लेषण गरिएको प्रयोगधर्मी नाटक हो । नाटकमा एउटै पात्रको उमेर स्वभाव र क्रियाकलाप परिवर्तन गरेर नवीन प्रवृत्तिलाई देखाइएको छ (भण्डारी र अन्य , २०६८ : ४०२) । यस नाटकमा युगजीवनमा रहेको विसंगतिबोधको शूक्ष्म चित्रण गरिएको छ । नाटक प्रयोगधर्मी भएकाले पात्रहरू समेत सोही प्रकृतिका छन् । अतिबृद्ध –१ , २ र ३ , अतिबृद्धा १ , २ र ३ बृद्धा १ , २ र ३ तथा बृद्ध १ , २ र ३ तरुणी १ , २ र ३ तथा तरुण १ , २ र ३ पात्र रहेका छन् ।

पात्र	लिङ्ग	कार्यव्यापार	भूमिका	स्वभाव	गतिशीलता
अतिबृद्ध १	पुरुष	प्रमुख	असत्	धीरोद्धत	गतिशील
अतिबृद्धा १	स्त्री	प्रमुख	सत्	स्वकीया	गतिशील
अतिबृद्धा ३	स्त्री	प्रमुख	सत्	स्वकीया	गतिशील
अतिबृद्ध २	पुरुष	प्रमुख	सत्	धीरोद्धात	स्थीर
अतिबृद्धा २	स्त्री	प्रमुख	असत्	सामान्य	गतिशील

अतिबृद्ध १ पुरुष प्रमुख पात्र हो भने अतिबृद्धा १ स्त्री प्रमुख पात्र हो । अतिबृद्धा ३ गतिशील सत्चरित्र हो भने अतिबृद्धा २ प्रमुख पुरुष पात्र सत् स्थिर छ । युग जीवनको विशृंखलता , विसंगति , संघर्ष , समस्या , अभावलाई नाटकले प्रस्तुत गरेको छ । मान्छेले जीवनलाई व्यवस्थित र शृंखलित बनाउन खोजेपनि त्यस्तो गर्न नसक्ने तथ्य नाटकमा पात्रका माध्यमबाट देखाइएको छ । जीवन संघर्ष भएपनि संघषै संघर्ष मात्र पनि जीवन होइन । जीवन समस्याले घेरिएको छ । डराउने व्यक्तिले जीवनमा उपलब्धि हासिल गर्न सक्दैन । समस्यालाई हटाएर स्वस्थ समाज निर्माणमा लाग्नुपर्छ । उमेर र समयको सही सदुपयोग गर्नुपर्दछ भन्ने सन्देश सहित सत्असत् पात्रको भूमिका नाटकमा देखाइएको छ ।

निष्कर्ष

ISSN: pISSN 2976-1344 eISSN 2976-1352
AMC Multidisciplinary Research Journal (AMRJ)
Volume: 4 Issue: 1, Year 2025
****

नेपाली साहित्यमा नाटक विधाले लेखन कार्यका विभिन्न कालखण्ड पारगर्दै वर्तमान अवस्थामा नाटक साहित्यको समृद्ध विधाका रुपमा स्थापित भएको छ । नेपाली नाट्य विधामा रहेको पात्र विधान नाट्य कथावस्तु अनुरुप तयार गरिएको छ । नाट्य विधाको आवश्यक एवम् अनिवार्य तत्व पात्र /चरित्र हो पूर्वीय र पाश्चात्य मान्यता अनुरुप पात्र विधानका सैद्धान्तिक आधारलाई अवलम्बन गर्दै अल्पपात्र र बहुपात्रको संयोजनबाट नाटक निर्माण गरिएको छ । नेपाली समाजमा आधारित कथावस्तु चयन गर्ने र कथावस्तु अनुसार पात्रको उपस्थिति गराएर भूमिका निर्वाह देखाउँदै पात्रका माध्यमबाट जीवन र जगतलाई केलाउन खोजिएको छ । जीवनलाई सुखी समृद्धितर्फ लैजान खोज्दा खोज्दै भत्किएर नासतर्फ उन्मुख भएको स्थितिले आधुनिक मानव जीवन दर्शनको संकेत गरेको छ । वर्गीयता, लिंग, कार्यव्यापार , भूमिका, गतिशीलताका आधारमा चयन गरिएका पात्रहरु नाटकमा नाटककारले प्रेम र यौनलाई समेटेका छन् । नाटक अन्धवेगमा आवश्यक भन्दा बढी पात्रको उपस्थिति छ भने यो प्रेम नाटकमा पात्रको संख्या थोरै उपस्थित गराइएको छ । पात्र विधानका आधारमा नाटक शिक्षणमा प्रयोग गरेमा शिक्षण प्रभावकारी हुने गर्दछ । मनोरञ्जनात्मक प्रेम, ह्रदयपरक प्रेम र वास्तविक प्रेमलाई समेट्ने पात्रको अभाव रहेको छ । जीवनलाई समाल्दा समाल्दै समालिन नसकेपछि बाँसुरीका सहायताले जीवन पीडा पोख्ने पात्रहरु मध्ये जीवन सम्हाल्ने एक पात्रको उपस्थित गराउन नाटककार नाटक : बाँसुरीमा नअटाएका धुनहरु नाटकमा चुकेका छन् । नवीन शैली र संरचनामा रहेको असमय अमौसम नाटक प्रयोगधर्मी सिद्धान्त अपनाउन सफल छ । अतिबृद्ध , अतिबृद्धा पात्रलाई संख्यात्मक आधारमा मात्र उपस्थित गराउनु भन्दा अरु नामाकरण दिएको भए नाट्य प्रभावकारिताका दृष्टिले उचित हुन्थ्यो ।

सन्दर्भसामग्री सूची

उपाध्याय, केशवप्रसाद (२०५२), समको दुःखान्त नाट्य चेतना , काठमाडौं : साझा प्रकाशन ।
उपाध्याय, केशवप्रसाद (२०५६), नाटकको अध्ययन , काठमाडौं : साझा प्रकाशन ।
भण्डारी र अन्य (२०६८), नेपाली गद्य र नाटक , काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
भण्डारी र अन्य (२०७३), नेपाली नाटक , एकांकी र निबन्ध , काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
रिमाल, गोपालप्रसाद (२०१६), यो प्रेम , काठमाडौं : साझा प्रकाशन ।
सरुभक्त, (२०५०), गाउँघरका नाटकहरु , काठमाडौं : साझा प्रकाशन ।